

Неологизмите во романот *Време на тишината* и можностите за превод на македонски јазик

Апстракт: Романот *Време на тишината* е еден од стожерните шпански романи на XX век. Неговиот автор, Луис Мартин-Сантос, психијатар по професија, зад себе оставил мал број книжевни дела со оглед на неговата прерана смрт, но овој роман, несомнено ќе го смени текот на шпанската повоена книжевност, потоната во зачмаеноста на социјалниот реализам. Во овој труд нема да се осврнеме на книжевните аспекти на ова дело, кои биле предмет на многубројни проучувања и поради кои Мартин-Сантос го заслужил епитетот „шпанскиот Џојс“, туку делото ќе нè интересира од лингвистички аспект. Покрај различните наративни техники, карактеристични за експерименталниот роман, клучната револуција на овој роман се состои во иновациите на стилистички план: латинизми, англизми, жаргонизми, зборови од медицинската терминологија, иронични и саркастични неологизми. Во нашето истражување ќе се задржиме токму на неологизмите од различен тип во ова дело, со цел да увидиме какви зборообразувачки можности постојат во македонскиот јазик за нивен превод, при што ќе се служиме со македонското издание од 2015 година, но ќе понудиме и наши решенија.

Клучни зборови: неологизми, Мартин-Сантос, *Време на тишината*.

Време на тишината е единствениот роман што го објавил шпанскиот доктор и психијатар, Луис Мартин-Сантос, замислен како прв дел од трилогијата *Уништувањето на Светата Шпанија*¹, од која е започнат и вториот дел, *Време на уништување*, но останува недовршен поради прераната смрт на авторот во сообраќајна несреќа во 1964 година. Зад себе оставил уште една младешка збирка поезија и една постхумно објавена збирка раскази, како и многубројни есеи и трудови од областа на медицината и психијатријата, но во шпанската книжевна историја несомнено ќе биде запаметен по *Време на тишината*, роман што прв ќе ги поткопа постулатите на дотогаш доминантниот соцреалистички роман и ќе означи пресвртница во натамошната проза, иако истовремено ќе остане и ненадминливо свој.

Романот е првпат објавен во 1962 година, претрпел сериозни цензорски поткаструвања во следната верзија од 1965 година, а во интегрална верзија е објавен во 1980 година, по завршувањето на диктатурата на Франсиско Франко. Низ честите менувања на нараторот, долгите дигресији и внатрешни монолози, романот го прикажува животот на

¹ Биографичарот на Мартин-Сантос, Хосе Ласаро, го забележал податокот за идејата за овој наслов во неговото дело *Животите и умирањата на Луис Мартин-Сантос* (*Vidas y muertes de Luis Martín-Santos*), повикувајќи се на зборовите на францускиот преведувач на делото на Мартин-Сантос, Ален Рукие, што интензивно се консултирал со авторот во врска со одредени дилеми при преводот. (цитирано во Darder 2018: 9)

младиот доктор Педро, дојденец од некоја неименувана шпанска провинција во главниот град Мадрид за да открие кои се факторите за пренесување на ракот кај одбрана сорта глумци, набавени од САД за потребите на истражувањето. Во недостиг на финансиски средства и соодветни услови за работа, младиот доктор, соочен со брзото умирање на експерименталните глумци, ќе биде приморан да ги набавува од пријателот на неговиот соработник Амадор, наречен Фацата, којшто претходно имал украдено дел од сортата за потоа да ја размножува и препродава на научниот институт. На тој начин Педро ќе дојде во контакт со мизеријата на предградието на Мадрид, што ќе стане метафора за моралната, социо-економската и политичката декаденција на повоената Шпанија. Воден од амбицијата да дојде до релевантни научни резултати, Педро на крајот ќе биде вовлечен во смртта на една од ќерките на Фацата, ќе биде уапсен и потоа ослободен, но тоа ќе фрли дамка врз неговата научна кариера, по што ќе биде приморан да се врати во својот роден град за да се занимава со општа лекарска пракса.

Многу автори се согласни дека од тематски аспект романот не прави големи отстапки во однос на реалистичните романи од претходните декади, но затоа, уште од самото објавување на романот, напишани се бројни студии што ги истакнуваат иновациите што овој роман ги воведува на формален план. Покрај веќе споменатото мешање на нараторите и користењето на експерименталните техники како *внатрешен монолог*, *тек на свеста*, *слободен индиректен говор*, преземени од Џејмс Џојс кому Мартин-Сантос отворено му се восхитувал, ова дело ги надминува своите реалистични претходници пред сè на јазичен план. Неговиот таканаречен „барокен“ стил (Тамайо 2015) се карактеризира со употреба на бројни латинизми, архаизми, термини од медицинската терминологија (честопати употребени во немедицински контекст со нагласено иронично значење), варваризми и необични сложенки, зборови од различни јазични регистри како арго, колоквијализми, книжевни зборови, како и бројни неологизми, со што овој роман не само што делувал очудувачки за шпанскиот читател во шеесеттите години, туку претставува предизвик и за современиот читател, и, секако, за преведувачот на кој било друг јазик.

Немаме прецизни податоци за тоа на колку јазици е досега преведен овој роман, но дека веднаш го привлекол вниманието на критиката и интелектуалната публиката не само во Шпанија, туку и надвор од нејзините граници, сведочат и временски блиските преводи на француски јазик од 1963, потпишан од веќе споменатиот Ален Рукие, на холандски

истата година во превод на Јан Схалекамп², а една година подоцна и на англиски, во превод на Џорџ Лисон. Бројни автори ги забележале препреките со кои треба да се соочат преведувачите, истакнувајќи ги како најпроблематични долгите реченици со латинизирана синтакса, сеприсутната иронија, сложенките креирани по урнек на англискиот јазик, згуснатата лексика со стручна терминологија, архаизми, латинизми и неологизми³. Во овој труд ќе се осврнеме токму на можноста за превод на неологизмите на македонски јазик, бидејќи не само што претставуваат една од основните алатки со кои авторот преку ова дело сака да ја возобнови прозата на шпанскиот јазик – во сериозна стагнација поради реалистичниот миметизам што во преден план ја имал идеолошката борба, а не јазичниот израз – туку затоа што неминовно го раздвижуваат и јазикот-цел, поттикнувајќи нови зборообразувачки игри.

Овој роман е преведен на македонски јазик во 2015 година, односно речиси половина век по објавувањето на оригиналот, во издание на Арс Ламина во рамки на едицијата „Свезди на светската книжевност“ и во потпис на Ивана Илковска. Меѓутоа, за жал, и покрај тоа што се работи за едно капитално дело на шпанската книжевност на XX век, станува збор за индиректен превод, односно превод којшто, и покрај насоката во книгата дека е направен од шпански јазик, ако не во целост, тогаш во голема мера се потпира на претходна англиска верзија⁴. При споредбата на оригиналот и на македонскиот превод, наидовме на повеќе отстапки во однос на запазување на специфичниот стил на Мартин-Сантос што се однесуваат на синтаксата, латинизмите, жаргонизмите, но со оглед на тоа дека овој труд се занимава само со неологизмите во текстот, ќе се задржиме само на тој аспект и во преводот. Поточно, откако констатиравме дека се работи за индиректен превод

² Податок преземен од магистерскиот труд на Јулиет Брауер (Juliëtte Brouwer 2012: 3) во којшто авторката вели дека преводот поминал прилично незабележано во холандскиот книжевен контекст, што е случај и со македонскиот контекст, ако се земе предвид отсуството на критички осврти за книгата, како и самото доцно издание во однос на оригиналот.

³ Брауер (Brouwer 2012) во посочениот магистерски труд ги третира следниве три проблематични аспекти: структурата на речениците, вокабуларот и иронијата. Паоне и Пас Лопес (Paone & Paz López 2016) го анализираат италијанскиот превод низ призмата на медицинските и научните термини застапени во делото.

⁴ Потврда за тоа наоѓаме не само во незапазувањето на бројните сложенки за кои ќе стане збор подолу, изведени по урнек на англискиот јазик со употреба на цртичка, туку и во еден „скриен“ податок во фусната на страна 8, во која како забелешка на преведувачот се наведува една алузија што Мартин-Сантос ја прави на средновековниот поет Хорхе Манрике, но преводот на стиховите од песната „Строфи за смртта на мојот татко“ се калкирани од англиска верзија на текстот, а не претставуваат препев на шпанските стихови, ниту се евентуално преземени од македонската верзија на оваа песна на Матеја Матевски (2004), објавена во антологијата *Десет века на шпанската книжевност*.

сосема ќе биде очекувано дека не можеме во целост да го „обвиниме“ македонскиот преведувач за непочитување на одредени лексички застранувања присутни во оригиналот (англиските преводи на оваа книга не ни се достапни за евентуална споредба), па затоа овој превод ќе го имаме предвид само за увид во одредени решенија.

Најнапред, што се однесува до самата дефиниција на зборот „неологизам“, треба да се истакне дека, и покрај неутралното значење на овој збор, како во македонскиот, така и во шпанскиот јазик, односно „нов збор, нов израз или ново значење на даден збор во јазикот“⁵, барем што се однесува до шпанскиот јазик овој термин во минатото имал пејоративно значење, означувајќи „лоша навика на воведување нови зборови во јазикот“. (Martín Sánchez n.d.: 4). Несомнено е дека јазиците секојдневно еволуираат, се раѓаат нови зборови, други отпаѓаат од употреба, меѓутоа процесот на образување нови зборови колку што е незапирлив и облагородувачки, истовремено може да биде разорен, и на него да се гледа со бојазан, особено ако преовладува заемањето од други јазици, па оттаму и не изненадува негативниот призив на кој укажавме пред малку. Во врска со делото што е предмет на наш интерес, треба да нагласиме дека неговиот автор многу умешно ги користи овие две спротивставени функции на неологизмите, односно од една страна ги растегнува границите на јазикот, но од друга делува субверзивно, и преку необичните, гротескни, на моменти и крајно херметични неологизми, го поткопува јазикот и се поставува иронично дури и кон самиот зборообразувачки процес. Но, пред да преминеме на класификација и анализа на неологизмите во романот и да се обидеме да изнајдеме нивни еквиваленти, накусо, колку што ни овозможува просторот во еден ваков труд, ќе се осврнеме на начините на зборообразување во двата јазици, бидејќи, освен мал број исклучоци, неологизмите се создаваат со веќе постоечките механизми во јазикот.

Во македонскиот јазик постојат четири основни начини на зборообразување: **лексичко-синтаксички** којшто подразбира промена на значењето на веќе постоечки збор, најчесто со помош на метафорична или метонимиска врска; **лексичко-синтаксички** којшто претставува формирање нови сложени зборови преку срастување на два составни збора; **морфолошко-синтаксички** во кој влегуваат три вида на зборообразување

⁵ Преземено од Дигиталниот речник на македонскиот јазик. <http://makedonski.info/search/неологизам> (пристапено на 11.08.2019). Идентично значење нуди и речникот на Шпанската кралска академија, <https://dle.rae.es/?id=QOrQDkR> (пристапено на 11.08.2019)

(супстантивизација, адјективизација, адвербијализација), без додавање на некаков зборообразувачки елемент, туку со преминување од една во друга зборовна категорија и **морфолошки** начин на зборообразување кој подразбира образување нови зборови со помош на морфеми, и тоа на следниве начини: префиксно, суфиксно, префиксно-суфиксно, со образување сложени зборови и скратеници (Конески 2003: 11-15).

Во Новата граматика на шпанскиот јазик (NGRAE 2009), зборообразувањето се третира во неколку поголеми категории: а) **деривација** (*derivación*) што подразбира зборообразување на именки, придавки, прилози и глаголи со помош на суфикси, како и некои видови експресивна лексика (деминутиви, аугментативи и пејоративи); б) **префиксација** (*prefijación*) којашто овде се третира одвоено, иако се нагласува дека традиционално се сметала за дел од образувањето сложени зборови (NGRAE 2009: 195) и в) **образување сложени зборови** (*composición*), каде што влегуваат таканаречените **чисти сложени зборови**, потоа **синтагматски сложенки** кои се формираат без сраснување и може да се пишуваат со или без цртичка и **синтаксички сложенки**, кои може да се третираат и како скаменети изрази. Во оваа граматика не се разгледува во посебно поглавје она што некои автори (Hernando Cuadrado 1996) го третираат како посебен начин на зборообразување – парасинтезата (*parasíntesis*)⁶ – којашто во македонската терминологија одговара на конфиксацијата, односно префиксно-суфиксното зборообразување. Во Новата граматика на шпанскиот јазик овој случај се смета како хибриден, меѓу деривацијата и образувањето сложени зборови, а некои автори го ограничуваат само на сложенките чиј составни делови не постојат како самостојни зборови.

Имајќи ја предвид оваа општа теориска рамка и, во основа, сличните постапки за зборообразување, односно создавање неологизми во двата јазика, по анализата на романот што е предмет на овој труд, ги издвоивме следниве видови неологизми:

а) сложени зборови без целосно сраснување и со цртичка: *celta-cauto* (прид.)⁷, *astur-bravío* (прид.), *escucha-hembras* (прид.), *alemán-ratón* (им.), *jaulas-palacios* (им.), *hembras-*

⁶ Овој автор, потпирајќи се повеќе извори, го синтетизира зборообразувањето на следниов начин: 1. **composición** (зборообразување со комбинирање на веќе постоечки зборови), која што се дели на **sinapsia** (зборовни состави), **disyunción** (зборовни состави со поголема лексикализација), **contraposición** (сложенки што се образуваат со цртичка), **aglutinación** (образување срастенки); 2. **derivación** (зборообразување со суфикси и префикси); 3. **parasíntesis** (конфиксација); 4. **acortamiento** (образување скратеници); 5. **préstamo** (заемање) (Hernando Cuadrado 1996: 257).

⁷ Засага ќе ги наведеме само општите категории на новоформираните зборови, заради еден груб статистички преглед, а во продолжение ќе понудиме објаснување и нивен соодветен превод.

pétalo (им.), el-todavía-no-loco-pintor (им.), el-que-lo-había-dicho-ya-antes-que-Heidegger (им.);

б) неологизми настанати со срастување: recogeperdidos (прид.), churumbeliportantes (прид.);

в) неологизми настанати со префиксација: casiparturienta (прид.), casievidente (прид.), cuasipariente (им.);

г) неологизми настанати со префикси или суфикси од туѓо потекло: infrahombres (им.), pseudovirginal (прид.), formiciforme (прид.);

д) неологизми добиено со суфиксација, каде што ги сврстуваме и изведените од антропоними, топоними и други сопствени именки: tolédico (прид.), illinoica (прид.), lecorbusiera (прид.), manoletino (прид.), decamerónico (прид.), ormuzorimadiana (прид.), balenciagamente (прил.), destripaterrónica (прид.), pitónico (прид.), talámico (прид.), matrimoniable (прид.), descubrible (прид.), olible (прид.), alcoholisidad (им.), ratología (им.), marronez (им.), poligonalmente (прил.), periscópicamente (прил.), hambrientamente (прил.), greguerizándose (гл.);

ѓ) неологизми настани со конфиксација, односно префиксно-суфиксно зборообразување: submascarina (прид.), semiomnipotente (прид.), acebolladas (прид.), aliteraturizada (прид.), ajedreceados (прид.), apingüinada (прид.);

е) неологизми добиено со апелативизација⁸: donquijote (им.), sanchopanza (им.), avagarner (им.), montgolfiera (гл.);

ж) заемки, со или без адаптација: crossing-over (им.), mideluésticas (прид.), faruset (им.), trotuarante (прид.).

Всушност, при нашата анализа успеавме да издвоиме многу повеќе од наведените неологизми (преку двесте), но бидејќи во овој труд беше невозможно да се осврнеме на сите, во горната категоризација се истакнати само неколку репрезентативни и интересни случаи, а во продолжение ќе се задржиме подетално на нивните значења и на нашите предлози за превод.

а) Првата група неологизми се најбројни во романот (околу шеесет случаи). Правилата за формирање на овие зборови се уредуваат не само според зборообразувачките

⁸ Терминот го преземаме од Минова-Ѓуркова (2003: 135), како еден од начините за образување неологизми.

принципи, туку и според правописните правила во јазикот. Без да навлегуваме во детална дескрипција на сите случаи на слеано и полуслеано пишување на сложени зборови во македонскиот и шпанскиот јазик и повикувајќи се на употребата на цртичка во шпанскиот⁹ и македонскиот јазик¹⁰, можеме да констатираме дека правописните правила во двата јазика во голема мера се поклопуваат, односно дека зборовите се пишуваат слеано кога има составна самогласка или кога се непосредно сраснати, а полуслеано кога составните елементи ја задржуваат својата семантичка самостојност, *освен* во случајот кога се работи за две именки што образуваат сложенка или полусложенка. Поточно, додека во македонскиот јазик полуслеано се пишуваат полусложенките во кои едниот збор (независно од тоа дали првиот или вториот) го надополнува значењето на другиот (ПМЈ 2015: 62-64), во шпанскиот јазик, иако правилото не е многу прецизно дефинирано, вели дека штом одреден зборовен состав влезе во поширока употреба и се лексикализира, тогаш зборовите се пишуваат разделно. На пример, во македонскиот јазик се пишува слеано вагон-ресторан, но во шпанскиот не. Според шпанскиот правопис, употребата на цртичка е карактеристична за индивидуални креации или неологизми (OLE: 417) и дека најчесто доколку постои срасната форма, покрај форма напишана полуслеано, се преферира првата, бидејќи сраснатото пишување на сложенките во шпанскиот јазик е всушност најпарадигматичен (OLE: 411), односно цртичката има ограничена употреба (Santana Suárez et al. 2013: 79). Имајќи го ова предвид, можеме да констатираме дека прекумерната употреба на цртичката во романот *Време на тишината* има за цел да делува субверзивно кон јазичните правила и претставува важно стилско обележје, па оттаму преведувачот треба да се потруди да ја задржи колку што е можно ваквата намера на авторот. Во македонското издание голем дел од овие случаи не се задржани, освен неколку полусложенки со две именки (*hembras-pétalo* (TS¹¹, 91) > корони-жени (BT, 73); *jaulas-palacios* (TS, 137) > кафези-палати, (BT, 109); *alemán-ratón* (TS, 83) > глушец-Германец (BT, 67), но сметаме дека треба да се пренесат полуслеано што е можно повеќе случаи, како оние што се навидум карактеристични за

⁹ Следејќи ја *Ortografía de la lengua española* (2010) во издание на Кралската шпанска академија, за којашто во продолжение ќе ја користиме кратенката OLE.

¹⁰ Следејќи го најновиот *Правопис на македонскиот јазик* (2015), за којшто во продолжение ќе ја користиме кратенката ПМЈ.

¹¹ Заради поголема економичност, ќе ги користиме кратенките TS за шпанското издание, а BT за македонското издание кога ќе наведуваме конкретни примери. Онаму каде што не се наведени страни за македонските варијанти, значи дека решенијата се наши.

шпанскиот јазик, но претставуваат необични комбинации (celta-cauto, astur-bravío (TS, 191) > келтско-внимателен, астурско-храбар), така и случаи што во шпанскиот јазик, согласно правилата, би се напишале слеано, како што се комбинациите на глагол и именка ((dios) escucha-hembras (TS, 127) > (богот) жено-услишувач) или комбинации што не формираат семантичко единство, односно се пишуваат разделно, но авторот свесно ги напишал полуслеано, давајќи им статус на квазилексички единства (casi-muerta (TS, 134) > речиси-мртва, único-hombre (TS, 183) > единствен-човек). Посебен случај се сложенките составени од повеќе од два збора коишто асоцираат на зборообразувањето карактеристично за англискиот јазик и коишто во македонското издание се речиси во целост изоставени, бидејќи, како што укажавме, македонскиот превод најверојатно се потпира на некој англиски претходник. Ваквиот начин на зборообразување е присутен и во шпанскиот јазик, особено за образување на апстрактни поими од доменот на филозофијата (OLE 2010: 419), но без разлика дали се работи за имитирање на англискиот модел или на обид за креирање филозофски термини (најверојатно и двете), во преводот треба да се направи обид тие да се задржат, секако, доколку е синтактички изводливо (el-todavía-no-loco-pintor (TS, 85) > сè-уште-не-лудиот-сликар, el-que-lo-había-dicho-ya-antes-que-Heidegger (TS, 163) > тој-што-го-кажал-тоа-уште-пред-Хајдегер¹²)

б) Во однос на втората група неологизми, односно оние што се настанати со срастување, преведувачот исто така треба да се обиде да добие ваков вид неологизам, доколку тоа му го дозволува контекстот. Сложенката „recogeperdidos“ (TS, 19) (од глаголот „recoger“ (собира, прибира) и придавката „perdido“ (изубен)) е употребена во една секвенца во којашто се опишува градот Мадрид како град што нуди прибежиште за секого. Зборовите составени од глаголот „recoger“ и некоја именка не се многу чести. Како примери може да ги наведеме „recogemigas“ (метличка и лопатка за собирање трошки), „recogeabuelo“ (вид шнола); „recogepelotas“ (собирач на топки (во тенис)). Всушност, зборот „recogepelotas“ е употребен на истата страница со неологизмот „recogeperdidos“, со што веројатно се прави свесен паралелизам. Оттаму, преведувачот може да одлучи да направи неологизам, на пример, „скитникоприбирач“, или да ја изостави сложенката, компензирајќи со асоцијацијата на претходно употребената синтагма „собирач на топчиња“ и да го преведе

¹² Со овој неологизам се алудира на шпанскиот филозоф Хосе Ортега и Гасет и иронијата е присутна и во самиот квазифилозофски термин образуван со цртички.

овој збор со слична синтагма „собирач на скитници“. Во однос на неологизмот *churumbeliportantes* (TS, 158), тој е составен од „*churumbel*“ (што во разговорниот јазик се користи со значење „дете“), интерфиксот „*i*“ и придавката „*portante*“, образувана со суфиксот *-nte*, со кој се образуваат придавки од застарената форма на сегашниот партицип, а во случајов од глаголот „*portar*“ чиешто значење „носи“ е ограничено на формален контекст. Очигледен е оксиморонскиот спој што Мартин-Сантос го прави со овој неологизам, доведувајќи во контакт зборови од различен регистар, за да направи придавка која се однесува на зборот „*faraonas*“ (фараонки), за всушност иронично да ги опише циганките што ги носат своите деца врзани на себе¹³. Во овој случај преведувачот е исправен пред поголем предизвик. Предлагаме неколку решенија: чедоносечките фараонки, цивцаноносечките фараонки, наследникоопашаните фараонки. Со првите решенија, за првиот елемент „*churumbel*“ одбравме еден понеутрален збор „чедо“ којшто сметаме дека и покрај тоа што не е ексклузивен само за разговорниот стил, сепак е во одреден необичен контраст со вториот елемент од сложенката. Но, од друга страна, зборот „чедо“ влегува во други сложенки (пр. чедоморство), додека зборот „*churumbel*“ во шпанскиот јазик не е вообичаен составен елемент во сложени зборови, па затоа го предлагаме и второто решение, со кое очудувањето би било поголемо: цивцаноносечки. Секако, македонскиот преведувач не мора да ја следи истата логика за зборообразување како во шпанскиот јазик, може да се обиде на друг начин да ја постигне иронијата во текстот, па во таа насока би било третото решение: наследникоопашаните. Регистарот на кој припаѓаат составните зборови не е идентичен како и во шпанскиот неологизам, но со оглед на тоа дека глаголот „опаше“ во македонскиот се користи најчесто за некој предмет што се заврзува околу појасот, на тој начин се користи деперсонализацијата како иронична постапка, што воедно му е својствена на стилот на Мартин-Сантос, а од друга страна првиот елемент „наследник“ се поврзува и со именката „фараонка“ и дополнително ја нагласува иронијата во контекстот.

в) Неологизмите настанати со префиксација не преставуваат голема отстапка во однос на јазичната норма бидејќи таа предвидува ваков начин на зборообразување, но сепак овде ги наведуваме затоа што добиениот спој, како и во другите случаи е необичен, и според тоа и преведувачот, колку и да биде принуден да добие неприродна сложенка, би требало

¹³ Согласно толкувањата што ги најдовме во едно критичко издание на романот, но од кое ги имаме само последните страници, но не и целосната референца.

да го почитува стилот на авторот. Во наведени случаи: „la paciente casiparturienta“ (TS, 129), „la misma casievidente verdad“ (TS, 130), „el cuasipariente Amador“ (TS, 71), употребени се префикските „casi“ и „cuasi“, што преставуваат варијанти на истиот префикс со кои се означува одредено степенување на значењето содржано во другиот збор, иако како префикс се преферира „cuasi“ (што би одговарал на македонското „полу-“¹⁴), а „casi“¹⁵ претежно се користи како прилог (со значење „речиси“) (NGRAE 2009: 179). Сепак, во горенаведените примери во македонскиот јазик решенијата не се толку едноставни. Синтагмата „la paciente casiparturienta“ се однесува на Флорита, ќерката на Фацата што најверојатно забременила од својот татко, а младиот лекар Педро е повикан во скромната колиба каде што живеат, за да констатира дека се обидуваат да ѝ направат абортус во сосема несоодветни услови. „Casiparturienta“, по примерот на другите полусложенки присутни во оригиналот би можеле да го преведеме со „[пациентката] безмалку-родилка“, „[пациентката] скоро-па-родилка“, затоа што со префиксот „полу-“ сметаме дека не би можело да се добие истата значенска нијанса во текстот. Употребата на префиксот „полу-“ евозможен во следниот случај, односно соодветниот превод на „la misma casievidente verdad“ би можел да биде: „истата полуочигледна вистина“, додека во „el cuasipariente Amador“ би можеле да ја употребиме и пејоративната варијанта „квазироднината Амадор“, бидејќи се однесува на односот меѓу помошниот на лекарот Педро, Амадор, и ликот Фацата што пред да се пресели да живее во импровизираната населба во предградието на Мадрид, одреден период престојувал со семејството кај Амадор, но само како познаник, а потоа Амадор го натерал да си замине за не го „загрози“ пријателството. (TS, 38)

г) Неологизми настанати со префикси или суфикси од туѓо потекло најчесто засебно се третираат како во македонската така и во шпанската литература, па затоа и тука ги издвоивме во посебна потточка, иако кај нив предизвикот за превод не е голем, бидејќи скоро истите префикси од латинско или старогрчко потекло се користат за образување зборови и во македонскиот јазик. Примерите „infrahombres“ (TS, 70) , „infrasociedad“ (TS, 145), „seudovirginal“ (TS, 178) може без проблем да се калкираат со „инфралуге“,

¹⁴ Она што во македонскиот јазик одговара на префиксот „квази-“ со пејоративно значење, во шпанскиот јазик се всушност два одделни збора. Пр. квазиинтелектуалец > cuasi intelectual.

¹⁵ Погоре наведовме еден пример со „casi“ во случајот со „casi-muerta“ каде што, за разлика од овие срастени сложенки во функција на придавки, „casi“ повеќе се однесува како прилог со кој е образувана именка, па оттаму и различниот степен на слеаност при пишувањето.

„инфраопштество“ „псевдодевствена“. Од друга страна, „formiciforme“ е неологизам образуван од „formici-“, составен дел и на други зборови што укажуваат на нешто својствено за мравка¹⁶ и суфиксот -forme, со значење „во форма на“. Би можел да се преведе со „мраволик“, каде што освен новото значење не сме го задржале и високиот стил што му го придаваат латинската основа на основниот збор и на суфиксот, но би можеле да го преведе делумно „латинизирано“ и со „мравкоформен“ или „мравкоморфен“.

д) Во значителен број и со разновидни суфикси се образувани неологизми со суфиксација, првенствено придавки, но и именки и прилози. Во случајот со придавката „illinoica“, изведена од топонимот Illinois (Илиноис), нема ништо специфично со нејзиното зборообразување, туку со нејзината честота. Како во македонскиот јазик, така и во шпанскиот, лексичкиот фонд не ги има предвидено сите придавките од географски поими, туку тие влегуваат во него по употребата. Со оглед дека придавката „illinoica“ имала намера да делува очудувачки за читателот од шеесеттите години, а впрочем и дијакхронискиот корпус на шпанскиот јазик го регистрира само овој збор само еднаш¹⁷, во тој случај посоодветно ќе биде и во македонскиот превод да се изведе придавката „илинојски“, отколку да се преведе со предлошка синтагма „од Илиниос“ (ВТ, 12) како што е во македонското издание. Во однос, пак, на придавката „tolédica“, што исто така формално претставува изведенка од топонимот Toledo (Толедо), всушност е свесно употребена непостоечка форма којашто во текстот се користи паралелно и со правилната форма „toledano,a“. Не постојат јасно определени правила за тоа кој суфикс треба да се употреби за да се образува придавка од конкретно географско име, а за некои топоними постојат и повеќе придавки чија употреба зависи од контекстот или епохата, како на пример, *brasileiro*, *brasileño* (бразилски) (NGRAE 2009: 140). Не можеме со сигурност да тврдиме зошто Мартин-Сантос ја користи оваа новоизведена форма, но претпоставуваме дека е во насока на збогатување на официјално прифатените варијанти „toledano“ (во помала мера и „toletano“) како еден обид да се врати некогашниот сјај на Толедо како седиште на визиготското кралство и значаен средновековен културен центар, а денес само една

¹⁶ Се образува од латинскиот збор „formica“, наспроти шпанскиот збор „hormiga“ од кој исто така може да се образуваат глаголи и именки, но најчесто со значење „за/на мравки“ (hormiguero > мравјалник), „како мравки“ (hormiguear > лазат трпки/морници/мравки).

¹⁷ CORDE, <http://corpus.rae.es/cordenet.html> (пристапено на 30.07.2019). Впрочем, согласно корпусот голем дел од неологизмите употребени кај Мартин-Сантос се ексклузивни за овој роман, односно имаале чисто стилистичка функција и не влего во поширока употреба во јазикот.

„обична“ провинција.¹⁸ Во македонското издание е запазена разликата меѓу „toledana“ и „tolédica“ со „толеданска“ и „толедска“, што сметаме дека е прифатливо решение.

Со наставката -ico, којашто се користи за образување односни придавки во шпанскиот јазик (NGRAE 2009: 142) се образувани и следниве придавки „destripaterrónica“ (TS, 158), „talámico“ (TS, 66), „pitónico“ (TS, 198), од именките „destripaterrones“¹⁹ (пејоративна форма за селанец, селанчиште, простак), „tálamo“ (брачен кревет) и „pitón“ (питон), соодветно. Придавката „pitónico“ не е проблематична, само е необична: „питонски“. Во случајот со „destripaterrónica“, што во оригиналот е употребена за зборот каста (casta), во македонското издание е преведена описно со „кастата што ја гребе земјата“ (BT, 125), но преведувачот би требало да се обиде да изведе некој неологизам, на пример, „чифлигарска каста“ „селскостопанска каста“ или со одреден пејоративен призвук „ргачка каста“. Исто така проблематична може да биде придавката „talámico“ која се однесува на именката „jaula“, односно кафезите каде што Фацата ги чува укредените експериментални глупци и каде што ги размножува. Именката „tálamo“ се употребува претежно во поетскиот јазик и доколку се преведе едноставно како „брачен кафез“ (BT, 54), како во македонското издание, се губи дел од стилската нијанса на зборот. Нашите предлози, иако не станува збор за неологизми, можеби би ја доловиле повеќе иронијата „свадбарскиот кафез“, „кафезот на младенците“.

Со несвојствени наставки се образувани и следниве придавки „matrimoniable“ (TS, 176) наспроти постоечката форма „matrimonial“ (брачен) изведена од „matrimonio“ (браќ), „descubrible“ (TS, 156) изведена од глаголот „descubrir“ (открива) наспроти „descubridor“ (пронаоѓачки) „olible“ (TS, 103), од „oler“ (мирица) наспроти „oloroso“ (миризлив). Суфиксот -ble во шпанскиот јазик му придава на новообразуваниот збор значење „што може да“, „што овозможува“ (NGRAE 2009: 146). Ваквите придавки во македонски не се преведуваат со придавки изведени само со единствен суфикс, па така имаме, на пример, invencible > непобедлив, inolvidable > незаборавен, temible > застрашувачки. Оттаму, за да добиеме нова форма на македонски јазик би можеле да употребиме наставка што ќе создава

¹⁸ Потврда за тоа може да најдеме и во употребата на латинизмот „a Toledo ortae“ (TS, 12), што значи „по потекло од Толедо“, а е употребен за семејството на Фацата, што повторно создава еден ироничен ефект на помпезност во сосема неочекуван контекст.

¹⁹ Оваа именка всушност и самата е сложенка формирана од глаголот destripar (корне, вади) и terrón (грукта земја).

неприроден ефект, descubrible > откривлив²⁰; ќе биде изводлива: (objetividad palpable y) olible > (опиплива и) намирислива (објективност), или пак ќе јазично прифатлива, а ќе го доловува значењето изразено со суфускот: (amor) matrimoniable > бракодопустлива (љубов).

Во однос на неологизмите изведни од антропоними и други сопствени именки: „manoletino“ (TS, 89) од Manolete (Манолете), „ormuzorimadiana“ (TS, 159) од Ormuz (Azura Mazda) и Ahriman (Arimán)²¹, „decamerónico“ (TS, 183) од Decamerón (Декамерон), „lecorbusiera“ (TS, 19) од Le Corbusier (Ле Корбизје), „balenciagamente“ (TS, 162) од Balenciaga (Баленсијага), првите три се соодветно преведени со неологизмите „манолетински“ (71), „маздахриманизмот“ (126), дополнети со фусноти, и „декамеронски“ (144), без фуснота бидејќи е поочигледно од која именка е изведен, додека кај останатите не е задржана неолошката конструкција. Прилогот „balenciagamente (vestida)“ е фонетски изводлив и на македонски, односно може да се преведе со „баленсијагашки (облечана)“, по што би требало да следува фуснота. Што се однесува до „lecorbusiera“, која што е употребена со негација, сметаме дека е повеќе во духот на стилот на авторот да се обидеме да изведеме придавка, колку и да е тешко изговорлива (нелекорбизјеовски или не-лекорбизјеовски), отколку да се протолкува, како во македонското издание „што не му должи ништо на Ле Корбизје“ (BT, 17).

Именките „alcoholisidad“ (TS, 92), непостоечка именка наспроти постоечката „alcoholismo“, „ratología“ (TS, 29), изведена по примерот на други научни области со суфиксот -ía (biología (биологија), geografía (географија)) и „marronez“ (TS, 228), изведена од придавката „marrón“ (кафеав), исто така би требало да добијат соодветни неолошки еквиваленти: „опијанченост“, „глувчарство“, „кафеавост“. Во случајот пак со прилозите, со оглед дека нивната употреба во шпанскиот јазик е многу поретка во однос на македонскиот, сметаме дека со оглед на необичните форми од кои тие се изведени, би требало и во македонскиот текст да го задржат истиот очудувачки ефект со тоа што ќе се изведат прилози: „poligonalmente“ (TS, 94) > полигонално, „periscópicamente“ (TS, 157) > перископично, „hambrientamente“ (TS, 247) > гладешкум.

²⁰ Или што ќе биде со помалку зачестена употреба: „согледлив“.

²¹ Во фуснотата во македонското издание се посочува дека се работи за неологизам составен од Ахура Мазда и Ахриман, две божества од филозофијата мадаизам. (BT, 126)

Доста главоболки може да зададе глаголот, што се наоѓа во герунд „greguerizándose“ од наводниот глагол „greguerizar“ што всушност преставува неологизам од именката „greguería“ со која авангардниот писател Рамон Гомес де ла Серна ги означувал своите куси реченици, налик на аформизми, што самиот ги дефинирал како спој на метафора и хумор. Во македонското издание преводот на реченицата „las palabras vacías de Ramón y su fantasma greguerizándose“ (TS, 80) гласи: „празните зборови од грегериите на Рамон Гомес де ла Серна“ (BT, 65), со што во фусната е понудено кусо објаснување за авторот и неговите грегериите. Повторно сметаме дека преведувачот треба да направи обид да понуди очудување во јазикот, слично на она во оригиналот, и да се обиде да креира нов збор или да му придодаде ново значење на веќе постоечки збор. На пример, „празните зборови на Рамон и неговиот дух што се духовити“ би можело да биде едно решение, бидејќи од една страна со неологизмот „духовити“ се алутира на „духовит“, какви што се стремеле да бидат грегериите на де ла Серна, а од друга се пренесува дел од можното значење на неологизмот „greguerizándose“ што во врска со зборот дух, најверојатно значи „се појавува, се манифестира“²². Повторно, неизбежно е објаснување во фусната за македонскиот читател да ја разбере алузијата и иронијата.

ѓ) Некои неологизми настани со конфикација, односно префиксно-суфиксно зборообразување се лесни за изведување како „submascarina“ (TS, 157) > подмаскирен, „semionnipotente“ (TS, 229) > полусемоќен. Во однос на придавките партиципи, „acebolladas“ (TS, 61) , „ajedrecados“ (TS, 178) , „apingüinada“ (TS, 209), карактеристично е тоа што се изведени по образецот на кој се формираат таканаречените парасинтетички глаголи, односно добиени од префиксно-суфиксно образување, кои во шпанскиот јазик се добиваат со префиксите а- или еп- додадени на основниот збор (најчесто именка) и наставка за соодветната конјугација (NGRAE 2009: 153), меѓутоа во случајот со неологизмите, секако, тие се измислица на авторот. Зборот „acebolladas“ асоцира на „cebolla“ (кромид), од кој постојат и слични изведенки „acebolladura“²³, но во текстот има значење „како слоеви кромид“, па би можеле да одиме со евентуален превод: „кромидести (здолништа)“. Зборот „ajedrecados“ е исто така неологизам, изведен од „ajedrez“ (шах), со што овде, со префиксот

²² Друго можно решение е и „продуховува“, со тоа што овој збор е постоечки во македонскиот јазик, но овде би му се дало ново значење на „да се појави како дух“.

²³ Збор што се однесува на специфично раздвојување на прстените на дрвото.

а- е само привидно изведен наводниот глагол „ajedresecar“, а „apingüinada“ е изведен од „pingüino“ (пингвин), без да постои евентуален глагол „apingüinar“. Оттаму би имале: „шахизирани“ и „попингвинчен (поглед)“, соодветно, за да се задржи необичноста. Примерот со „aliteraturizada“ се разликува од претходните затоа што е образуван од префиксот а-, со кој се означува негација и постоечкиот глагол „literaturizar“ (придаде литературен карактер на нешто), па оттаму иако и решението во македонското издание ја доловува иронијата: „некоја книжевна позерка“ (BT, 64), сметаме дека и овде може а се дојде до решение со нов збор: „алитературизирана позерка“ со оглед дека и во македонскиот јазик префиксот а- може да има негативно значење.

е) Во случајот со неологизмите добиени со апелативизација, сметаме дека и во преводот треба да се задржи преминот на сопствена во општа именка, па макар и да изгледаат збунувачки за македонскиот читател, би требало да се преведат на следниов начин: „donquijote“ (TS,) > донкихот, „sanchopanza“ (TS,) > санчопанса, „avagarner“ (TS,) > авагартнер, бидејќи во трите случаи се работи за предмети – фигури од Дон Кихот и Санчо Панса, и фотографија од Ава Гарднер. Што се однесува до глаголот „montgolfiera“, изведен од личното име на браќата Монтголфиер што го измислиле летачкиот балон, и употребен во делот од реченицата „barquilla hecha de mimbres que montgolfiera“ (TS, 105), наместо „плетена кошница подигната во воздух со помош на балон“ (BT, 83) како што стои во македонското издание, би можел да може да се образува неологизам и реченицата да гласи „плетена кошница што монтголферира во воздух“, секако, пропратен со објаснување во фуснота.

ж) Во случајот со заемките, најчесто од англискиот или од францускиот јазик, сметаме дека оние што се преземени во оригинал, треба да се задржат во истата форма, со евентуално објаснување во фуснота, како „crossing-over“ (TS, 11), а адаптираните форми на шпанскиот изговор некои, што би биле попрепознатливи, да се пренесат со транслитерација, како „faruset“ (TS, 105) > фарвест, а во други да се транслитерира терминот од кои се изведени како „rubias mideluésticas“ (TS, 11) (придавка изведена од middle west) > „русокосите од мидлвест“. Попроблематични се заемките од францускиот јазик, кои можеби би биле поприемчиви за шпанскиот читател поради блискоста на двата јазика. На пример, во однос на зборот „trotuarante“ што е изведен со адаптација на изговорот на францускиот збор „trottoir“ (тротоар), а се однесува на проститутки („trotuarantes mujeres

de ojos negros“ (TS, 158)) сметаме дека решението во македонското издание не е лошо: „црнооките кралици на тротоарот“ (BT, 125), иако сепак претставува толкување. Најверојатно во оригиналот авторот имал намера да му даде на изразот наведен „префинет шмек“ со францускиот призвук во зборот „trotuarante“, па можеби и во македонскиот превод, покрај побуквалната варијанта „тротоарските црнооки жени“ би можеле да ја преведеме синтагмата така да добие наведен француски изговор „црнооките жени од л’тротоар“.

Како што можевме да заклучиме од издвоените примери досега, се работи за едно навистина комплексно дело за превод, но со понудените решенија исто така покажавме дека не е невозможно да се одговори на предизвикот. Македонскиот јазик располага со слични зборообразувачки механизми како шпанскиот, и во најголем број од случаите може да се задржи очудувачкиот ефект како во оригиналот, а со тоа преку преводот и да се придвижи сопствениот јазик и да се растегнат неговите граници. Како што бил случајот и со романот на Мартин-Сантос низ времето, новообразуваните зборови на македонски јазик веројатно нема да влезат во широка употреба и да го збогатат речничкиот фонд, што е една од основните функции на преводот, но несомнено ќе делуваат поттикнувачки за другите преведувачи, читатели, автори и критичари за да го промислуваат јазикот во една поширока и пофлексибилна рамка. Во овој труд се задржавме на преведувачките решенија на дел од неологизмите присутни во делото, но остануваат уште многу проблематики што може да се анализираат, како на пример врската меѓу присуството на неологизмите и видот на наратор во текстот, видовите иронични постапки при нивно образување и сл., а секако ова дело може да биде разгледувано и од многу други агли поврзани со специфичниот стил на авторот бидејќи, како што вели Тамајо, станува збор за еден „сеопфатен роман“ (*novela total*) (Тамајо 2015: 352), кој се чини неисцрпен како од книжевен, така и од јазичен аспект.

Користена литература:

Латинична литература:

Brouwer Juliëtte 2012: *El estilo y los problemas de traducción en Tiempo de silencio de Luis Martín-Santos*, Universidad de Utrecht, Utrecht. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/254839> (пристапено на 05.06.2019)

Darder Jordana Marta 2018: *El proyecto destructivo de Tiempo de silencio (1961) de Luis Martín-Santos y Don Julián (1970) de Juan Goytisolo*, Facultad de Filología, UNED, http://e-spacio.uned.es/fez/eserv/bibliuned:master-Filologia-FILTCE-Mjordan/Jordana_Darder_Marta_TFM.pdf (пристапено на 11.08.2019)

Hernando Cuadrado Luis Alberto 1996: *Sobre la formación de palabras en español*. ASELE Actas VII, https://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/asele/pdf/07/07_0255.pdf (пристапено на 28.07.2019)

Martín Sánchez Víctor Manuel n.d.: *Sobre neologismos*. Universidad de Cádiz. http://lateinamerika.phil-fak.uni-koeln.de/fileadmin/sites/aspla/bilder/ip_2013/VictorManuelMartinSanchez_Trabajo_sobre_Neologismos_-_Jena_V_.pdf (пристапено на 10.07.2019)

Martín-Santos Luis 1990: *Tiempo de silencio*, Seix Barral, Barcelona.

Paone Marco & Paz López Lorena 2016: „Ciencia, ironía y traducción en *Tiempo de silencio* de Luis Martín-Santos“, Matteo de Beni (ed.) *Ciencia y traducción en el mundo hispánico*, 303-324, Universitas Studiorum, Verona. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6090440> (пристапено на 10.07.2019)

Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española 2009: *Nueva gramática de la lengua española*, Espasa, Madrid. http://www.ceip.edu.uy/IFS/documentos/2015/lengua/recursos/gramatica_raenueva.pdf (во текстот NGRAE) (пристапено на 18.07.2019)

Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española 2010: *Ortografía de la lengua española*, (во текстот OLE) <http://aplica.rae.es/orweb/cgi-bin/v.cgi?i=UGaLIKfaqobqvIDk&fbclid=IwAR2Ev-8Ja9UBjpPmZel-jrFepKXC1-344jSLQGlq3Z4qID8XuzNgCojQmfo> (пристапено на 30.07.2019)

Real Academia Española: Banco de datos (CORDE) [on-line]. *Corpus diacrónico del español*. <http://www.rae.es> (пристапено на 30.07.2019)

Real Academia Española: Banco de datos (CREA) [on-line]. *Corpus de referencia del español actual*. <http://www.rae.es> (пристапено на 30.07.2019)

Santana Suárez Octavio, et al. 2013: “Reglas de formación de palabras compuestas en español para la automatización de su reconocimiento”. *Procesamiento del Lenguaje Natural*. N. 5, ISSN

1135-5948, pp. 75-82 <http://www.redalyc.org/pdf/5157/515751750008.pdf> (пристапено на 28.07.2019)

Tamayo Fermín 2015: *El estilo en la obra de Luis Martín-Santos: la espacialidad narrativa en "Tiempo de silencio"*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid <https://eprints.ucm.es/51909/1/5303290121.pdf> (пристапено на 21.07.2019)

Кирилична литература:

Конески Кирил 2003: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Мартин-Сантос Луис 2015: *Време на тишината*, Арс Ламина – публикации, Скопје.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2003: *Стилистика*, Магор, Скопје.

Цветковски Живко и др. (ред.) 2015: *Правопис на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.